

Nenad Cekić

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Čika Ljubina 18–20, RS–11000 Beograd
ncekic@f.bg.ac.rs

Jezički revizionizam u suvremenoj metaetici

Sažetak

Metaetika s kraja 20. i početka 21. stoljeća pokazuje znakove revitalizacije. To se vidi iz ogromne produkcije tekstova i knjiga koji se bave ovom disciplinom. Međutim, hiperprodukcija ne mora značiti kvalitetu. Suvremeni ekspresivizam zamijenio je svog prethodnika (emotivizam), pitanje je samo koliko uspješno. Njihovi teorijski suparnici, naturalisti, pokušavaju levitirati između metodoloških pretpostavki i supstantivnih tvrdnji. Ali i suvremeni ekspresivizam i suvremeni naturalizam u metaetici imaju nešto zajedničko: ideju revizije jezika.

Ključne riječi

revizionizam, naturalizam, ekspresivizam, metaetika

I poslije više od stoljeća svog »službenog« postojanja suvremena metaetika ne gubi na životnoj snazi.¹ Godišnja produkcija metaetičkih tekstova nadilazi granice preglednosti. Ipak, čini se da i u suvremenoj metaetici glavnu pažnju izazivaju pitanja koja je još 1903. godine pokrenuo George Edward Moore: pitanja smisla jezika morala, značenja moralnih termina i statusa istine u okviru morala. Međutim, Mooreova knjiga bila je tek začetak obimne rasprave koja je na kraju obuhvatila i mnoge druge filozofske discipline, kao što su filozofija jezika, epistemologija, metafizika, logika, filozofija duha, filozofija akcije i psihologija morala. Osim toga, suvremena metaetika sve više analizira i historijski postavljene probleme, naročito Humeove i Kantove stavove o prirodi moralne motivacije. (Ali, to nije sve, naravno.)²

1. Metaetika, opis i istina

Krenimo od jedne intuicije. Na predrefleksivnom nivou zdravorazumski pristup jeziku, iako razlikuje deskriptivno (»jest«) od vrijednosnog, često podrazumijeva da deskriptivni iskazi jesu istiniti ili neistiniti na isti način. To bi značilo da obje vrste jezika imaju jednake istinosne uvjete, što je i danas problematična teza. Jezik se iz ove perspektive vidi prije svega kao opis stvarnosti, a opis po pretpostavci mora biti ili istinit ili neistinit na jednak način. U

¹

U filozofskoj zajednici gotovo se jednoglasno pretpostavlja da je metaetika svoj život počela 1903. Mooreovim *Principima etike*. V. Moore, G. E., *Principia Ethica*, Cambridge University Press, Cambridge 2005. Ipak to ne znači da značajnijih metaetičkih razmatranja nije bilo ranije i to od antike.

²

V. npr. Miller, A., *An Introduction to Contemporary Metaethics*, Polity Press, Cambridge 2003.; Fisher, A., *Metaethics: An Introduction*, Acumen, Durham 2011.

filozofiji jezika ovaj pristup dobio je formuliranu teoriju koja se obično naziva »semantikom istinosnih uvjeta«. Ovaj pristup prirodi jezika Max Kölbel opisuje na sljedeći način:

»Temeljna ideja semantike istinosnih uvjeta često se rezimira kao ideja prema kojoj se smisao neke rečenice određuje tako što će se pružiti uvjeti pod kojima bi ona bila istinita. Zatim se ovo kondenzira u slogan da smisao rečenice čine njeni istinosni uvjeti. Ovaj slogan ima intuitivnu privlačnost jer je smisao rečenice ono što netko spoznaje kada je razumije, pa je plauzibilno pretpostaviti da poznavanje uvjeta pod kojima je rečenica istinita jest njeno razumijevanje.«³

U svakoj od ovih teorija značenja ideja *istine* direktno je povezana sa značenjem proposicija, rečenica ili iskaza, ovisno o tomu što teorija ima namjeru razjasniti i na što se oslanja. Ako jest, koja je to vrsta opisa i koja se vrsta »realnosti« tu opisuje? Je li svaka istina (neki) opis? Ako nije, kakva je priroda istine u moralu? I, postoji li uopće istina u moralu?

1.1. Prvobitna revizija: metaetika kao ideja i »argument otvorenog pitanja«

Može se reći da već sama ideja metaetike predstavlja poziv na jezičku reviziju. I pored ove činjenice, malo je radova koji se direktno bave redefinicijama ključnih (meta)etičkih pojmova, tj. revizijom jezika morala kao takvog.⁴ Metaetika je, između ostalog, nastala i kao pokušaj pobijanja opisane semantike istinosnih uvjeta, tj. intuicije prema kojoj svaki jezik *jest* opis stvarnosti ili je bar s opisom stvarnosti neraskidivo povezan. A taj pokušaj ujedno predstavlja i reviziju neposrednog (»zdravorazumskog«) poimanja jezika. Sve do tzv. »jezičkog obrata« u filozofiji početkom 20. stoljeća podrazumijevalo se da je i jezik morala nekakav opis nekakve stvarnosti. A opisi po pretpostavci moraju biti istiniti ili neistiniti. Ovaj pristup naziva se i semantičkim reprezentacionizmom.⁵ Zbog ideje povezanosti spoznaje (»kognicije«) i opisa (»deskripcije«) u metaetičkoj literaturi su se termini 'kognitivizam' i 'deskriptivizam' obično tretirali kao koekstenzivni, ako ne i sinonimni. Ne-deskriptivizam u pitanje dovodi rasprostranjeno uvjerenje da sve rečenice koje imaju *oblik* iskaza predstavljaju autentični odraz vjerovanja (*belief*) o nezavisno postojećoj stvarnosti. Međutim, ne-deskriptivizam, iako je riječ o terminu koji se prvenstveno koristi u metaetici, nije ekskluzivno metaetički stav već se može sagledati i kao stav prema prirodi jezika općenito. Mogli bismo ga okarakterizirati i kao filozofsku poziciju prema kojoj jezik nema samo funkciju opisivanja stvarnosti. Ovakav stav eksplicitno zauzima Wittgenstein u *Filozofskim istraživanjima*,⁶ a potom i Austin i Searle. Štoviše, ideja da je jezik isključivo vrsta opisa stvarnosti može se smatrati i greškom.⁷ »Igra opisivanja« jest jedna, ali nikako ne i jedina »jezička igra«.

Razlog za postojanje kognitivističko-deskriptivističke intuicije u prirodnom jeziku jednostavno je objasniti. Između rečenica tipa »X je dobro« i »X je žuto« naizgled ne postoji bilo kakva formalna logička ili gramatička razlika. Neposredno uvjerenje o »opisnoj« (deskriptivnoj) prirodi jezika u pitanje je prvi doveo Moore svojom čuvenom raspravom o »naturalističkoj pogrešci« iz *Principa etike*. Ova rasprava zasnovana je na »argumentu otvorenog pitanja«. Najsažetiju definiciju »otvorenog pitanja« pruža nam suvremeni metaetičar Fisher. Pitanje je otvoreno »ukoliko značenja termina koji su dovedeni u pitanje ne rješavaju spor«.⁸ Prema Mooreu, ne samo da nema dobre definicije vrijednosnih termina pomoću termina koji se odnose na prirodna svojstva, već nije moguća bilo kakva *logički* valjana analitička definicija moralnih termina. *Svaka* definicija vrijednosnog termina može biti dovedena u pitanje i *svaki*

pokušaj definiranja vodi u *supstancijalnu* raspravu. Svako pitanje o nekoj predloženoj definiciji vrijednosnog termina je »otvoreno« (za raspravu). Iako sâm, istina nevoljno, pripada intuicionistima (ne-naturalističkim kognitivistima), Moore je svojim argumentom otvorenog pitanja zapravo otvorio vrata velikoj debati između dva metaetička tabora: kognitivista i ne-kognitivista (ekspresivista). Ta rasprava traje i danas. Štoviše, bez Mooreove argumentacije nastanak i nagli procvat ne-kognitivističkih metaetičkih teorija jedva da bi bio objašnjiv.

1.2. Nova revizija: emotivizam i Frege-Geachov problem

Ako moralni sudovi *nisu* opisi prirodne stvarnosti, ili stvarnosti općenito, ako ne reprezentiraju išta, što onda jesu? Emotivizam logičkih pozitivista (danas se u literaturi kao paradigma ove pozicije uzimaju neki Ayerovi stavovi) prvi je dao ne-kognitivistički odgovor na ovo pitanje. Emotivisti su smatrali da su moralni sudovi koji imaju formu klasičnih iskaza zapravo izraz (*expression*) ili čak direktno *ispoljavanje* (*evincing*) emocionalnih stanja ili emocionalnih dispozicija (*stavova*) subjekta. To znači da moralni sudovi više nalikuju uzvicima (Ua! Hura!) ili uzdasima (Uh! Ja!) nego klasičnim iskazima. Ipak, valja imati na umu da »ispoljavanje osjećanja« nije isto što i *tvrdnja* da se ima neko osjećanje: dosadu ili bijes mogu ispoljavati bez ikakvog tvrdjenja da mi je dosadno ili da sam bijesan. Stoga je ekspresivna funkcija karakteristika svih moralnih sudova u kojima se javljaju tipični vrijednosni termini (»riječi«) kao što je primjerice 'krivo' (*wrong*). Jedan od najcitiranijih Ayerovih odlomaka je sljedeći:

»Ako nekome kažem: 'Postupio si neispravno krađući novac', ja ne tvrdim ništa više nego da sam rekao: 'Ukrao si novac'. Dodajući da je postupak kriv [moralno neispravan], ja ne iznosim nikakvu daljnju tvrdnju o njemu. [To je] kao da sam rekao: 'Ukrao si novac' specijalnim tonom užasavanja ili napisao to uz dodatak posebnih znakova uzvika. Ton ili znaci uzvika ne dodaju ništa doslovnom značenju rečenice. Oni služe samo tome da pokažu da njihovu ekspresiju prate određena osjećanja govornika.«⁹

Rasprostranjeno emotivističko-ekspresivističko uvjerenje o postojanju nepremostivog jaza između vrijednosnih i spoznajno-deskriptivnih termina (i sudova) dovodi se u pitanje već od sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća.¹⁰ Razlog je zabrinutost zbog toga što neprimjenjivost pojma istine u moralu navodno neminovno vodi u *subjektivizam* i (osobni ili kulturni) moralni *re-*

3

Kölbel, M., *Truth without Objectivity*, Routledge, London–New York 2002., str. xii.

4

U tom je smislu navedena Millerova knjiga dobar izuzetak: on o revizionizmu u njoj piše na više mjesta i s puno detalja.

5

V. npr. Chrisman, M., »Expressivism, Inferentialism and the Theory of Meaning«, u: Brady, M. (ur.), *New Waves in Metaethics*, Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2011.

6

V. Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, 4th Edition, Blackwell, Sussex, 2009., § 11, 23, 66, 340.

7

V. Austin, J. L., »Truth«, u: *Philosophical Papers*, 3rd Edition, Clarendon Press, Oxford 1979., str. 131.

8

Fisher, A., *Metaethics: An Introduction*, str. 180.

9

Ayer, A. J., *Language, Truth and Logic*, 4th Edition, Penguin Books, London 2001., str. 107.

10

Recimo, u radovima Johna Searlea, Philippe Foot, G. E. M. Anscombe i Petera Geacha.

lativizam. Drugi razlog nelagode izazivao je tzv. *Frege-Geachov problem*.¹¹ Sasvim kratko rečeno, ovaj problem sastoji se u činjenici da i moralni sudovi valjano sudjeluju u *logičkim* operacijama i zaključivanju iako oni po pretpostavci *nisu* opisne (deskriptivne) prirode. Ovaj problem posebno se vidi kada imamo u vidu klasične oblike zaključivanja kao što je *modus ponens*. U klasičnom zaključivanju, transfer sadržaja premisa u konkluziju po raširenoj pretpostavci zasniva se na pojmu 'istinitost': konkluzija »čuva« istinitost premisa. Ali, ako istine (bar klasične) u moralu (po emotivističkoj pretpostavci) nema, što se onda tu »čuva«? Budući da predmet moralnih sudova *nisu* deskripcije koje prema »semantici istinosnih uvjeta« moraju biti ili istinite ili neistinite,¹² javlja se problem statusa moralnih iskaza u tzv. netvrđenim (indirektnim) kontekstima. »Kanonska« ilustracija zaključka koji ukazuje na Frege-Geachov problem izgleda ovako:

(P1) Ako je laganje moralno neispravno, onda je tjeranje svog mlađeg brata na laganje moralno neispravno (*wrong*).

(P2) Laganje je moralno neispravno.

Ergo, tjeranje svog mlađeg brata na laganje je moralno neispravno.

Čak i ako po strani ostavimo probleme »semantike istinosnih uvjeta« ekspresivizam se mora suočiti s Frege-Geachovim problemom. Naime, u »tvrdnim (direktnim) kontekstima«, poput onog u kojem se izriče sud »Laganje je moralno neispravno«, moralni sud se može okarakterizirati kao *direktna ekspresija* osjećanja ili stava. U indirektnim kontekstima implikacije (i ostalih složenih iskaza – disjunkcije, negacije, konjunkcije...) to nije tako. To znači da u implikativnoj premisi (P1) propozicija izražena rečenicom: »Laganje je moralno neispravno« nije »tvrđena« (direktna) pa i ne može biti ekspresija, dok u (P2) – jest (i može biti ekspresija). Prema tome, kako to primjećuje Fisher, ne-kognitivist (emotivist/ekspresivist) koji vjeruje u valjanost dedukcije, nužno se suočava s dvije suprotstavljene tvrdnje: »...i) značenja moralnih termina ne variraju od konteksta do konteksta; i ii) u jeziku morala ne-kognitivist je obvezan na to [tvrđnju] da značenje varira od tvrđenog do netvrđenog [indirektnog] konteksta.«¹³

Bez daljeg ulaženja u prirodu Frege-Geachovog problema, a radi objektivnosti prema ekspresivističkom viđenju logike morala, treba naglasiti da se ista argumentacija može primijeniti na *svaki* oblik zaključivanja u kojima se pojavljuju složeni iskazi čije su komponente propozicije koje se u nekoj od premisa pojavljuju u indirektnom (»netvrđenom«) kontekstu, a u konkluziji u direktnom (»tvrđenom«) kontekstu, tj. kao kompletni iskazi. Moralno zaključivanje tu je samo primjer, ali ne i izuzetak.

Za klasični kognitivizam u obliku analitičkog naturalizma/definicionizma rješenje problema Mooreovog argumenta otvorenog pitanja (problema »naturalističke pogreške«) predstavljalo je i predstavlja najveći teorijski izazov. Za klasične emotiviste, a potom i za suvremene ekspresiviste, Frege-Geachov problem predstavlja sličnu vrstu izazova. Mooreov problem otvorenog pitanja prouzrokovao je reviziju shvaćanja funkcije jezika općenito. Frege-Geachov problem zahtijevao je reviziju klasičnog emotivističkog stava prema prirodi ekspresije i mogućnosti istine u moralu.

2. Neonaturalistički revizionizam: neredukcionističke i redukcioniističke ideje

Jezički revizionizam u suvremenoj metaetici u posljednjih tridesetak godina prisutan je i u oživljenom kognitivizmu i revidiranom ekspresivizmu. Rekli

smo već da za naturalizam i kognitivizam općenito argument otvorenog pitanja predstavlja najveći problem. Novi naturalisti su ovaj problem pokušavali riješiti ili zaobići na više načina. Jedni su smatrali Mooreov argument promašenim. Primjera radi, može se tvrditi da značenje termina ‘voda’ nije isto što i značenje termina ‘H₂O’. Ovi termini jesu koekstenzivni, ali ne i istoznačni, pa je definiranje (analiziranje) jednog pomoću drugog nemoguće. Moguće je da je to slučaj i s prirodnim svojstvima.¹⁴ Nešto drugačije su orijentirani naturalisti koji smatraju da za konstruiranje valjane naturalističke metaetičke teorije općenito nije ni potrebna jaka tvrdnja o tome da prirodna svojstva zaista jesu prirodna, tj. empirijska. Tako »realisti s Cornella« smatraju da je dovoljno da moralni termini nezaobilazno funkcioniraju u tzv. *najboljim mogućim objašnjenjima*, poput objašnjenja tipa: »Hitler je počinio genocid jer je bio moralno izopačen«. U tim objašnjenjima moralna svojstva se iz metodoloških razloga tretiraju kao *jednostavna* prirodna svojstva.¹⁵ U tom smislu, »realisti s Cornella« jesu *naturalisti*, ali ne i ontološki redukcionisti. Moralni termini se u zaključivanju i objašnjenju ponašaju na sličan način kao i termini koji označavaju prirodna svojstva, ali moralna svojstva nisu direktno reducibilna na prirodna.

U naturalističkim revizionističkim nastojanjima najdalje je otišao Peter Railton, koji se obično klasficira kao *naturalistički redukcionista*. On smatra da pravi put k razrješenju problema koje nameće argument otvorenog pitanja leži u razlikovanju *supstantivnog (suštinskog)* i *metodološkog* naturalizma. Svoju osnovnu ideju on karakterizira sljedećim riječima:

»Metodološki naturalisti smatraju da filozofija ne posjeduje posebnu, *a priori* metodu sposobnu za osiguranje supstantivnih [moralnih] istina, koje stoga nisu predmet bilo kakve empirijske provjere. Umjesto toga, metodološki naturalist treba postupati *a posteriori*, u tandemu sa (...) široko shvaćenim empirijskim istraživanjima koja se obavljaju u prirodnim i društvenim znatnostima.«¹⁶

Ovo zapravo znači da metodološki naturalist *ne* tvrdi da moralna svojstva jesu suštinski svodiva na prirodna svojstva, već da ih treba tretirati *kao da* jesu svodiva prirodna svojstva.

Railton smatra da rješenje metaetičkih problema leži u »generičkom lukavstvu naturalističkog realizma«. Ovo lukavstvo sastoji se u »*postuliranju* područja nekih činjenica kako bi one mogle doprinijeti *a posteriori* objašnjenjima odlika našeg iskustva«. ¹⁷ Ovo znači da se Railton zapravo zalaže za *redefiniciju* (tj. reviziju) moralnih termina. Ove definicije on naziva »reformirajućim«.

11

Geach, P., »Ascriptivism«, *Philosophical Review*, 69, 1960; »Assertion«, *Philosophical Review*, 74, 1965.

12

Jesu li besmisleni opisi lažni posebno je logičko pitanje koje nije relevantno za ovu raspravu.

13

Fisher, A., *Metaethics: An Introduction*, str. 180.

14

V. npr. Sturgeon, N., »Moral Explanation«, u: Zimmerman, D. & Copp, D. (ur.), *Morality, Reason and Truth*, Rowman and Littlefield, Totowa 1985., str. 115–189.

15

Efektan prikaz ove pozicije može se naći u: Darwall, S., Gibbard, A. & Railton, P., »Toward *Fin de Siècle* Ethics: Some Trends«, *Philosophical Review*, 101, 1992.

16

Railton, P., »Naturalism and Prescriptivity«, *Social Philosophy and Policy*, 7, 1989, str. 155–156.

17

Railton, P., »Moral Realism«, *Philosophical Review*, 95, 1986, str. 171–172.

Ideja je jednostavna ali i problematična. Jednostavno se predloži da, primjera radi, 'dobro', kako on to kaže, »zastupa« (reprezentira) neko prirodno svojstvo P i poslije toga se provjeri doprinosi li to P *aposteriornom* objašnjenju našeg iskustva. Mi se u *istraživanju* ponašamo kao da 'dobro' znači P, ali se uopće ne sugerira da 'dobro' *zaista* znači P i da ga bilo tko tako zaista upotrebljava. Činjenica da bi pitanje tipa: »Je li x koje je P zaista dobro?« moglo biti »otvoreno« ne zabrinjava Railtona. On jednostavno kaže da se reformirajuće definicije uvijek mogu *revidirati* s ciljem konstruiranja boljih teorija. (Na kraju krajeva, to se radi i u empirijskoj znanosti, da dodamo.) »Stoga naše centralne naturalističke tvrdnje u osnovi jesu prije sintetičke nego analitičke«, zaključuje on.¹⁸ Revidiran je, dakle, i sam pojam definicije.

U svojim tekstovima iz osamdesetih Railton je donekle nedorečen u pogledu razloga zbog kojih se opredijelio da moralna svojstva promatra kao da su reducibilna na prirodna svojstva, što zahtijeva ideja »reformirajućih definicija«. U svojim kasnijim radovima on dio razloga za naturalistički pristup vidi u fenomenologiji (jezika) morala. Stoga on kasnije ipak navodi pet bitnih svojstava (jezika) morala, a to su: 1) spoznajna (kognitivna) forma; 2) značenje koje podrazumijeva objektivnost (moralni sudovi se razlikuju od subjektivnih preferencija); 3) supervenijencija (slični slučajevi se moraju tretirati slično, razlike u vrednovanju moraju biti praćene prirodnim razlikama); 4) kategoričnost; i 5) praktički značaj (»vođenje postupaka«).¹⁹ Ovdje ćemo za sada samo primijetiti da se po svojim gledištima o fenomenologiji jezika morala Railton gotovo i ne razlikuje od svojih teorijskih suparnika – suvremenih ekspresivista.

3. Suvremeni ekspresivistički revizionizam i »mekani pojam istine«

Najglasniji pobornici radikalnog jezičkog revizionizma danas dolaze iz tabora suvremenih ekspresivista (kvazikognitivista i kognitivističkih ekspresivista). Treba imati na umu da su prvobitni ekspresivisti – emotivisti poput Ayera – smatrali su da su ideje »istine« i »ekspresije« (emocija i/ili emotivnih tendencija/stavova) međusobno nespojive.

Suvremeni ekspresivisti, kako to primjećuje Mathew Chrisman, prihvaćaju Mooreov negativni aspekt argumenta otvorenog pitanja (stav da se vrijednosni termini ne mogu analizirati), »...uz istovremeno izbjegavanje obvezivanja na *sui generis* moralna svojstva, argumentirajući da moralne tvrdnje imaju posebnu ekspresivnu ulogu u jeziku, čime se izbjegava bilo kakva teorija referencije moralnih termina.«²⁰ U posljednjih tridesetak godina ekspresivisti, teorijski sljedbenici emotivista, inzistiraju i na nečemu što izgleda gotovo nemoguće: na *spajanju* suštinski ekspresivne (ne-deskriptivne) prirode moralnih sudova s idejom istine. Spajanje ideja ekspresije (emocija ili emotivnih stavova) i istine nužno vodi u redefinicije ključnih termina kao što su 'iskaz', 'vjerovanje' ili 'istina', 'ekspresija', ali i u reviziju shvaćanja jezika općenito. Suvremeni ekspresivistički revizionizam odnosi se na *bazičnu* semantiku i sintaksu jezika morala.²¹ Svi ne-kognitivisti, pa i suvremeni ekspresivisti, revizionisti su u ovom smislu. Oni tvrde da moralni sudovi, iako na površini *liče* na iskaze koji se oslanjaju na ideju istinosnih uvjeta (tj. istine i neistinitosti), zapravo to po svojoj suštini nisu.

Sada se postavlja pitanje: postoji li u moralu *istina* koja će po pretpostavci riješiti probleme moralnog relativizma i subjektivizma govornika. Subjektivizam govornika je teorijski stav prema kojem se podrazumijeva da *osobna*

osuda ili neodobravanje idu »ruku pod ruku« s negativnom procjenom. *Mutatis mutandis*, to važi i za pohvalu (odobravanje i pozitivnu moralnu ocjenu). Moralna procjena navodno direktno ovisi o stavovima onoga tko je izriče. Ključno pitanje nameće se samo. Postoji li teorija istine spojiva s ekspresivizmom?

Ekspresivisti su rješenje problema statusa istine u moralu pronašli u tzv. »mekanom« ili »oslabljenom« pojmu istine, koji je razvijen nezavisno od metaetičkih rasprava. Filozofi jezika smatraju da je »mekani« pojam istine moguć. »Oslabljena istina« je ideja *istine bez objektivnosti*. Intuitivno, *pretpostavlja* se da sam pojam 'iskaz' počiva na semantici istinosnih uvjeta te da istina podrazumijeva ideje korespondencije i reprezentacije. Iskaz se obično i definira kao *nositelj* istinosne vrijednosti, tj. kao »nešto što je istinito ili neistinito«. ²² Ova intuicija također podrazumijeva stav da istina može biti samo jedna. Međutim, ovo nije jedini mogući koncept istine. Sljedeće pitanje je logično: što se to uopće pod istinom podrazumijeva i, posebno, što je to istina u moralu? Max Kölbel klasične debate o pojmu istine rezimira na sljedeći način:

»Sudionici u raspravi uopćeno podrazumijevaju da postoji točno jedan pojam istine – jedinstveni pojam istine kojeg teže analizirati ili definirati. Neki vjeruju da bilo kakva analiza ili definicija nije moguća te da je istina neobično, jednostavno²³ svojstvo. Deflacionisti vjeruju da i ako možemo definirati predikat istinitosti i objasnimo njegovu funkciju, on ne izražava bilo kakvo izvorno ili zanimljivo svojstvo. Teoretičari koherencije smatraju da se istinitost neke propozicije sastoji iz njenog članstva u koherentnoj klasi propozicija. Teoretičari korespondencije smatraju da se istina sastoji u korespondenciji s realnošću ili s činjenicama. Pragmatisti smatraju da su istinite propozicije one koje su korisne na određeni način, ili koje vode k uspjehu određenog postupka.«²⁴

Teorija istine koju prihvaćaju suvremeni ekspresivisti često se karakterizira kao »deflacionistička«. Deflacionizam je »oslabljena« teorija istine, ali ona generalno nije sasvim usmjerena na »nezanimljivost« ili »neinformativnost« pojma istine, kako to Kölbel sugerira. Ova pozicija, ukratko rečeno, podrazumijeva da ne postoji *jedinstveni* pojam ili kriterij istine. Istina može varirati duž domena ili sektora jezika.²⁵

Čini se da od pobrojanih teorija istine jedino teorija korespondencije/reprezentacije zasnovana na principu invarijantnosti može zahtijevati *nužnu* vezu istine i objektivnosti. Pristalice teorije korespondencije zato obično i pružaju otpor zamisli istine bez objektivnosti. Kölbel njihovo gledište razjašnjava na sljedeći način:

18

Railton, P., »Naturalism and Prescriptivity«, str. 157.

19

Railton, P., »Realism and its Alternatives«, u: Skorupski, J. (ur.), *The Routledge Companion to Ethics*, Routledge, London–New York 2010., str. 299–301.

20

Chrisman, M., »Expressivism, Inferentialism and the Theory of Meaning«, str. 104.

21

V. Miller, A., *An Introduction to Contemporary Metaethics*, Polity Press, Oxford 2003., str. 183.

22

Proudfoot, M. & Lacey, A. R., *The Routledge Dictionary of Philosophy*, 4th Edition, Routledge, London–New York 2010., str. 374.

23

U mooreovskom smislu, tj. nepodložno definiciji. Kölbel ovdje i cilja na intuicioniste (prim. aut.).

24

Kölbel, M., *Truth without Objectivity*, str. 70.

25

V. Wright, C. D. & Pedersen, N. J., »Truth, Pluralism, Monism, Correspondence«, u: Wright, C. D. & Pedersen, N. J. (ur.), *New Waves in Truth*, Palgrave Macmillan, Basingstoke–New York 2010.

»Tipično, relacija korespondencije je neka vrsta reprezentacije [zastupanja, prikazivanja]: istiniti sadržaji realnost prikazuju korektno, ili onakvom kakva zaista jest. (...) Teoretičari korespondencije mogli bi dokazivati da se svi mi suočavamo s istom realnošću, istim činjenicama. Dakle, ako dva mislitelja imaju kontradiktorna vjerovanja, neizbježno je da jedan od njih pogrešno prikazuje realnost, zato što kontradiktorna vjerovanja realnost prikazuju na uzajamno isključiv način (...). Prema tome, neslaganja [razilaženja] moraju biti simptom greške, pa nema mjesta za istinu bez objektivnosti.«²⁶

Međutim, čak i teorija istine kao korespondencije može biti usklađena s idejom istine bez objektivnosti: »... bilo bi moguće da dva mislitelja koji se međusobno ne slažu korektno prikazuju realnost, ali sadržaj o kojem je riječ ne bi bio objektivni.«²⁷ Samo teoretičari istine kao *objektivne* korespondencije »sadržaja« (jezika) i *objektivne* realnosti moraju imati ovakav stav.

Jedan od aspekata upotrebe predikata 'istinitost' direktno je povezan s deflacionističkom teorijom istine. Prema ovoj teoriji, »suština predikata istinitosti je dozvoliti tvrdnje ili prihvatanje sadržaja koji su ekvivalentni sadržajima koji se *ne mogu eksplicitno tvrditi*.«²⁸ Ti sadržaji ne moraju biti moralni, pa čak ni vrijednosni. I matematičke teoreme ili fizičke teorije mogu se *posredno* prihvaćati ili tvrditi na taj način. Kvantnu teoriju, primjera radi, mogu tvrditi ili prihvatiti tako što ću naprosto tvrditi ili vjerovati da je ona istinita. Deflacionisti, dakle, obično naglašavaju da je jedini razlog upotrebe predikata 'istinitost' – »to što je takav predikat nužan u svrhu ekspresije.«²⁹

Otkuda, ne samo u tradicionalnoj ili suvremenoj metaetici, želja da se u moralnom diskursu istina *sačuva* u bilo kojem obliku? Zašto mi o moralu zaista govorimo *kao da* moralna realnost i moralna svojstva nesporno postoje iako na to, bar za sada, nemamo (definitivno) pravo?

Čini se da odgovor na ova pitanja leži u »magnetizmu« pojma istine, kako bi to (vjerojatno) formulirao najsistematičniji emotivist Stevenson.³⁰ Uvjeračka moć pojma istine je mnogo veća od bilo kakvog pojma »stava« ili ekspresije. Zato ga treba spasiti. U protivnom, navodno, slijedi subjektivizam, relativizam i raspad sistema vrijednosti. Drugi razlog za inzistiranje na ideji istine u moralu leži u *fenomenologiji* jezika morala. Moralni sudovi zaista *liče* na klasične deskriptivne iskaze i po svojoj jezičkoj formi (*rečenicama* kojima se u jeziku manifestiraju) to i jesu. Spoj ideja istine i ekspresije na prvi pogled daje mogućnost da »površinski« jezik morala vidimo kao sistem *iskaza* koji mogu biti istiniti ili neistiniti, dok dubinski oni ostaju ekspresije emocija ili emocijama-nalikujućih stavova.

3.1. Ekspresivistički revizionizam 1: kvazirealizam

Suvremeni ekspresivist Blackburn, iako priznaje da je ekspresivist, *odbija* se deklarirati kao ne-kognitivist. Njegova teorija »kvazirealizma« je verzija *projektivizma* »eksplicitno sačinjena u svrhu rješavanja problema emotivizma«.³¹ Blackburn svoju bazičnu zamisao objašnjava sljedećim riječima:

»Projektivizam je filozofija vrijednosti koja kaže da su vrijednosna svojstva projekcije naših vlastitih sentimentata (emocija, reakcija, stavova, pohvala, itd.). On (...) teži objasniti i opravdati realističnosti – nalikujuću prirodu našeg govora o vrijednostima – način na koji mi mislimo da grijesimo u vezi s njima, da postoji istina koja može biti otkrivena, itd.«³²

Moralna realnost je, shodno ovoj zamisli, *projektirana realnost*, odnosno *kvazirealnost*. Vidi se da Blackburnova ekspresivistička teza donekle podsjeća na neke stavove neonaturalista Railtona i »realista s Cornella«: s moralnim sudovima, iako nisu sudovi o realnosti, treba postupati *kao da* jesu.

Blackburn povodom Frege-Geachovog problema kaže da »moralne predikate *moramo* tretirati kao i ostale, *kao da* njima možemo prikazati predmete sumnji, vjerovanja, stvari koje možemo pretpostaviti, o kojima se dvoumimo, koje prosuđujemo...«³³ Budući da je ekspresivist, on kreće od suštinski emotivističke pretpostavke prema kojoj moralni sudovi *izražavaju* stanja koja pripadaju obitelji emocija, ali završava uvjerenjem prema kojem moralni sudovi zapravo *izražavaju* specifičnu vrstu *vjerovanja*.³⁴

Zašto se Blackburn zalaže za projektivistički kvazirealizam? On navodi tri razloga:

1. Prije svega, projektivizam je, prema Blackburnovom uvjerenju, u teorijskom smislu isplativ (»solventan«). On, u skladu s principom Ockhamove britve, navodno, ne zahtijeva od svijeta više no što on može pružiti, tj. ne multiplicira realnost. Projektivnoj teoriji potrebni su samo »prirodni svijet i obrasci reakcije na njega.«³⁵
2. Drugi Blackburnov argument proizlazi iz psihologije morala. U najkraćem, on se drži klasične interpretacije humeovskog objašnjenja motivacije koja predstavlja kombinaciju dvije ideje. Prvo, neko je motiviran da učini nešto ukoliko ima određeno vjerovanje i s njim na odgovarajući način povezanu želju. Drugo, vjerovanje ne može proizvesti želju jer su vjerovanje i želja fundamentalno različita mentalna stanja. To znači da Blackburn prihvaća tzv. *internalizam motiva*: vjerovanje o nečemu »izvanjskom« ne može odrediti volju. Kada sve ovo imamo na umu, može se vidjeti i kako funkcionira Blackburnova opća *antirealistička* zamisao. Obično se smatra da su moralni sudovi *nužno* povezani s motivacijom.
3. Finalni Blackburnov argument u korist projektivističkog kvazirealizma, istovremeno usmjeren protiv realizma, zasniva se na ideji supervenijencije. Bazični pojam moralne supervenijencije čisto ukazuje na to da nije moguće tvrditi da su dva objekta vrednovanja (postupci, situacije i sl.) u svemu identični osim u pogledu moralne vrijednosti. Različita vrednovanja usporedivih moralnih situacija moraju ukazivati na *ne-trivijalne* prirodne razlike. Jači pojam nužnog uvjetovanja (*necessitation*³⁶) teorijski je mnogo teže braniti od koncepta supervenijencije koji je u moralnom rasuđivanju očigledno prisutan. To dovodi do konačne tvrdnje: budući da se o sličnom ne može suditi različito, *logika* u moralu mora biti prisutna,

26 Kölbl, M., *Truth without Objectivity*, str. 71.

27 Ibid.

28 Ibid., str. 72.

29 Eklund, M., »Rejectionism about Truth«, u: Wright, C. D. & Pedersen, N. J. (ur.), *New Waves in Truth*, str. 33.

30 V. Stevenson, Ch., »The Emotive Meaning of Ethical Terms«, u: *Facts and Values*, Yale University Press, New Haven 1963., str. 16.

31 Miller, A., *An Introduction to Contemporary Metaethics*, str. 52.

32 Blackburn, S., *Spreading the Word*, Oxford University Press, Oxford 1984., str. 180.

33 Ibid., str. 191 (kurziv N. C.).

34 V. Blackburn, S., »Securing the Nots«, u: Sinnott-Armstrong, W. & Timmons, M. (ur.), *Moral Knowledge? New Readings in Moral Epistemology*, Oxford University Press, Oxford 1996.

35 Blackburn, S., *Spreading the Word*, str. 182.

36 Ovaj pojam teorijski po značenju je jednak u naturalizmu često spominjanom pojmu 'metafizičke nužnosti'.

ali se shvaćanje logike mora reinterpretirati (revidirati), što Blackburn, vidjet ćemo, i čini.

Odgovori na ove tri ključne Blackburnove teze obično se svode na sljedeća pitanja i prigovore:

- Ad 1. Zašto se Blackburn okrenuo »projektivnom kvazirealizmu«, kada je klasični emotivizam u igru već uveo pojam ekspresije? Čemu »metafizički višak« u obliku kvazirealnosti? Fisher na ovo pitanje odgovara: »Ono što nam dopušta da tvrdimo da je moralno svojstvo prisutno je teorija koju imamo. Samo na temelju moralne teorije možemo na temelju prirodnog svojstva tvrditi postojanje moralnog svojstva.«³⁷ Sam Blackburn kaže: »... reći koja moralna kvaliteta proizlazi iz danog prirodnog stanja znači upotrijebiti standarde čija ispravnost ne može biti dokazana isključivo pojmovnim sredstvima. To znači moraliziranje, i loši ljudi loše moraliziraju, ali ne moraju biti zbunjeni.«³⁸
- Ad 2. Ako je humeovska teorija motivacije u koju Blackburn vjeruje ispravna, onda je razum bez emocija »inertan«. On samo može pokazati *kako* ostvariti neki cilj, ali ne i postaviti ga. Iz ovoga slijedi da moralni sudovi po svojoj *prirodi ne mogu* biti (odraz) vjerovanja o od subjekta nezavisnoj stvarnosti jer bi bilo moguće da postoje moralna vjerovanja koja nisu praćena prisustvom bilo kakve želje. Blackburn smatra da moralni sudovi po svojoj *prirodi jesu ekspresije* želja i ostalih nekognitivnih stanja uma. Stoga je prilikom donošenja moralnog suda motivacija uvijek i nužno prisutna. Kratko rečeno: kognitivizam je pogrešan, dakle i svaki realizam je pogrešan. Time je i problem moralne motivacije riješen.
- Ad 3. Ako je supervenijencija *sve* na što se u analizi odnosa deskriptivnih i vrijednosnih sudova možemo s pravom osloniti i ako su »mješoviti« (deskriptivno-vrijednosni) zaključci legitimni, kako *logika* u moralu uopće funkcionira? Blackburn je, vidjeli smo, uvjeren da s moralnim predikatima *moramo postupati na isti način kao i s izvanmoralnim*. Ipak, jasno je da razlike deskriptivnog jezika i moralnog jezika zaista postoje. Postavlja se pitanje *kako* teče proces moralnog zaključivanja?

Blackburn predlaže radikalnu reviziju jezika i slike logičkog zaključivanja u moralu. On *eksplicite* uvodi nove »ekspresivističke« operatore B! i U! (Ua! i Ura!), kao i umjetni ekspresivni jezik Eex. Kako oni funkcioniraju? Uzmimo za primjer već spomenuti hipotetički sud:

- (1) Ako je laganje moralno neispravno, onda je tjeranje mlađeg brata na laganje moralno neispravno.

U *umjetnom* jeziku Eex sud analogan sudu (1) glasio bi:

(1ex) U![B![(laganje)];B![(tjeranje mlađeg brata na laganje)]].

Dakle, ja *ujedno* odobravam i osudu laganja i osudu tjeranja mlađeg brata na laganje. Sada treba dodati još jednu premisu prema kojoj je laganje neispravno – na jeziku Eex:

B![(laganje)].

Tako stižemo do konkluzije koja tvrdi da je tjeranje mlađeg bratstva da laže moralno neispravno – na jeziku Eex:

B![(tjeranje mlađeg brata na laganje)].

Što bi se dogodilo ako bi netko prihvatio premise, a odbio prihvatiti konkluziju? On bi došao u situaciju da ne može kombinirati stavove koje sam odobrava. Blackburn smatra da bi takva osoba imala stavove koji se »sudaraju«, odnosno »slomljeni senzibilitet« (*fractured sensibility*) »...koji sam po sebi ne može biti predmet odobrenja«. ³⁹ Očigledno je da je ovdje riječ o nemogućnosti odobravanja nekoherentnog sistema vrijednosnih stavova. Time bi se, kako primjećuje Fisher, moglo pokazati »zašto mislimo da je *modus ponens* čiji je predmet moral valjan, iako on to zapravo nije.« ⁴⁰ Međutim, ovakav stav otvara mnoga pitanja, prije svega pitanje koju vrstu greške sugerira postojanje »slomljenog senzibiliteta«, naročito u mješovitim kontekstima. Na ovo i slična pitanja Blackburn nije odgovorio. Štoviše, on je u svojoj knjizi iz 1988. godine ideju slomljenog senzibiliteta sasvim napustio. ⁴¹

Gibbard je 1990. godine ponudio svoju verziju kvazirealizma, koji se obično naziva *ekspresivizmom normi*. ⁴² Prema ovoj teoriji prihvaćanje moralnih sudova i postupanje na osnovu njih inicijalno se odvija na razini osjećanja. To je onaj dio teorije koji Gibbard duguje klasičnom emotivizmu. Kvazirealistička nota Gibbardove teorije leži u njegovom uvjerenju da svijet, zbog univerzalnosti zaključivanja, treba *promatrati* kao jedan jedinstveni faktičko-normativni svijet koji on obilježava simbolima $\langle w, n \rangle$. ⁴³ Međutim, same »normativne činjenice« mogu se smatrati činjenicama isključivo *unutar* normativnog diskursa.

Što su to norme? Za Gibbarda je »prihvaćanje norme« nešto bazično i, općenito govoreći, predstavlja prihvaćanje određenog *plana akcije*. Samo ograničen broj sudova omogućava neposredno prihvaćanje pojedinačne norme i direktno djelovanje. Funkcije ostalih sudova objašnjene su na temelju veza baziranih na mogućnostima izvođenja prihvaćenih normativnih sudova iz njih. Zato Gibbard i govori o *sistemima normi*, a ne samo o normama pojedinačno.

U ekspresivističku doktrinu Gibbard unosi značajnu teorijsku novinu. On pokreće pitanje koji su postupci (i moralni sudovi) *racionalni*. Tako pitanje prihvaćanja ili neprihvaćanja normi postaje pitanje *racionalnosti* određenih *sentimenata*. Jendostavnije rečeno, postupak je moralno neispravan ako i samo ako je *racionalno* da djelatnik zbog njega *osjeća krivnju*, a da ostali na njega *budu bijesni* ili se osjećaju uvrijeđenima. Sve ovo je, naravno, pojednostavljenje: moralnost je po pretpostavci nepristrana, pa su u moralnim situacijama neophodna i »nepristrana osjećanja«, premda nije moguće da ona uvijek budu takva. ⁴⁴ Ipak, to za Gibbarda ne predstavlja problem jer se on zaustavlja na *tipičnim* moralnim situacijama, u kojima moralna osjećanja ne moraju biti iracionalna, odnosno, kako on kaže, »besmislena« (*nonsensical*). Što to znači?

Prema Gibbardu, reći da je postupak X racionalan nije pripisati neko svojstvo X-u, odnosno izreći iskaz čiji smisao počiva na istinosnim uvjetima koji se

37

Fisher, A., *Metaethics: An Introduction*, str. 104.

38

Blackburn, S., *Spreading the Word*, str. 183.

39

Ibid., str. 195.

40

Fisher, A., *Metaethics: An Introduction*, str. 100.

41

V. Blackburn, S., *Ruling Passions*, Oxford University Press, Oxford 1998.

42

Gibbard, A., *Wise Choices, Apt Feelings*, Harvard University Press, Cambridge 1990.

43

world, norm.

44

Gibbard, A., *Wise Choices, Apt Feelings*, str. 126.

odnose na X. Za njega je donošenje vrijednosnog suda zapravo *čin izražavanja* prihvaćanja sistema normi koje dozvoljavaju X. Sam Gibbard kaže:

»Moja analiza (...) uopće nije direktna hipoteza o tome što jest racionalno. Ona je hipoteza o tome što je to *misлити* ili *vjerovati* da nešto jest racionalno, što je to *smatrati* nešto racionalnim, *uzeti nešto u obzir* kao racionalno.«⁴⁵

Stoga je reći da je ubojstvo moralno neispravno isto što i reći da je racionalno da ubojica dok ubija, osjeća krivnju, a da su ostali, dok on to čini, bijesni. Stoga, kako u svojoj analizi Gibbardove teorije kaže Miller, »... *pitanja o moralu analiziraju se kao pitanja o racionalnosti; racionalnost dobiva ne-kognitivnu analizu*.«⁴⁶ Tako se, paradoksalno, kao kriterij racionalnosti uvodi specifična vrsta sentimentalnosti.

U svojoj knjizi iz 2003. godine Gibbard razjašnjava svoju ideju plana.⁴⁷ Uzimimo za primjer jaku kognitivističku tvrdnju tipa: »Moralne činjenice postoje izvan nas, nezavisno od nas.« Gibbard smatra da ovu tvrdnju možemo razumjeti kao »maštovit način formuliranja nekog aspekta životnog plana«. On objašnjava:

»... vratimo se specifičnom primjeru ove tvrdnje: 'Normativna je činjenica, izvanjska i nezavisna od nas, da ne treba udarati pse iz zabave.' Njeno prihvaćanje moglo bi se svesti na planiranje izbjegavanja udaranja pasa, planirajući to čak i u slučaju da sam netko tko odobrava takvu zabavu i koji je okružen ljudima koji je odobravaju.«⁴⁸

Ova mogućnost objašnjenja navodno nam se otvara samim ulaskom u moralni diskurs. Ispostavlja se, kako to Gibbard kaže, da je »za moralno mišljenje tvrdnja o nezavisnosti *unutrašnja* – iako se ukrašava raskošnom retorikom.«⁴⁹

Ipak, ostaje nejasno kako se to donošenje moralnog suda može *izjednačiti* s planiranjem. Gibbard je svjestan da tu svoju ideju 2003. godine nije sasvim dobro razjasnio. U svom tekstu iz 2011. godine on kaže:

»Moram naglasiti da termin 'plan' koristim na način koji je drugačiji od uobičajenog. Ovo je nešto što nisam dovoljno rasvijetlio u svojoj knjizi iz 2003. U uobičajenom smislu, ja ne planiram nešto osim ako ne vjerujem da ću, kada dođe vrijeme, to učiniti djelomično i zato što sam *sada* tako odlučio. Ovo ne vrijedi za 'planove' u smislu riječi koju sam usvojio.«⁵⁰

Za Gibbarda i općenito ekspresiviste svi moralni sudovi su preskriptivni, tj. povezani s budućim djelovanjem. (Otuda i ideja »planiranja«.) Međutim, dok je Gibbard 1990. godine bio sklon ideji da je dokaz postojanja plana njegovo izvršenje, on je kasnije napustio takvo gledište. Planirati se može i za čisto hipotetičke situacije (»za svaki slučaj«): »Mi zamišljamo situaciju u kojoj se *ne* nalazimo, ali se možemo naći, i kada dođe vrijeme, *često* napravimo baš to (...) *Treba* nekog postupka pojmovno je vezano s postupanjem.«⁵¹ Iz ovog Gibbardovog uvjerenja slijedi da je internalizam jedina moguća teorija moralne motivacije.

3.2. Ekspresivistički revizionizam 2: kognitivistički ekspresivizam

Jednu od posljednjih verzija revizionističkog ekspresivizma pružili su Horgan i Timmons. Prvobitni Timmonsov »asertorički nedeskriptivizam«,⁵² koji je vremenom prerastao u »kognitivistički ekspresivizam«,⁵³ na prvi pogled odbacuje sve uobičajene stavove tradicionalnog ne-kognitivizma, tj. klasičnog emotivizma. (Ništa paradoksalno, još jedna revizija.) Timmons smatra da moralni sudovi *jesu* tvrdnje, izražavaju *vjerovanja* i *moгу biti istiniti ili neistiniti*. On razjašnjava da deskriptivne tvrdnje (*assertions*) služe tome da opišu stanje stvari (*state of affairs*) u svijetu. Vrijednosne tvrdnje, s druge

strane, funkcioniraju tako što »vode naše postupke« ili izražavaju mentalna stanja »zauzimanja moralnog stava o nekom pitanju«. ⁵⁴

Timmons usvaja jednu Putnamovu sugestiju pa sve ono što pripada *svijetu koji ne zavisi od svijesti* označava velikim slovima (*verzalom*). Tako, dakle, za početak imamo SVIJET. SVIJET se sastoji od OBJEKATA, SVOJSTAVA i ČINJENICA. Naši iskazi o svijetu moraju odgovarati (korespondirati) njima. ⁵⁵ Timmons, to ne iznenađuje, pribjegava »minimalističkoj«, tj. oslabljenoj ili deflacionističkoj koncepciji istine. Međutim, on ne pribjegava kvazi-realističkim konstrukcijama. Istina se prema njegovom viđenju jednostavno svodi na standarde »korektnosti« izricanja tvrdnje, a ne na klasičnu ideju korespondencije. Samo za neke klase iskaza standardi korektnosti odnose se na SVIJET. Međutim, neke druge klase iskaza, uključujući i vrijednosne, ne odnose se na SVIJET. Kada kažem: »Istina je da je jedenje mesa loše«, ja zapravo kažem: »Jedenje mesa je loše« i time izražavam samo vlastiti stav, bez ikakve referencije na SVIJET.

Razvijajući inicijalne Horganove ideje, Horgan i Timmons se u svojim kasnijim radovima trude pokazati da je za primjenu pojma istine ključan pojam 'vjerovanja' (*beliefs*), a ne 'činjenice' (*facts*). ⁵⁶ Cilj metaetičkih istraživanja po njihovom mišljenju je »... okarakterizirati duboko ukorijenjene fenomene moralnosti koji se odnose na pitanja značenja, istine, ontologije i spoznaje u etici.« ⁵⁷ Horgan i Timmons, slično naturalistu Railtonu, nude popis fenomena koje bilo koja metaetička teorija treba objasniti:

- 1) Moralni sudovi imaju oblik indikativnih iskaza. Ovi iskazi izgledaju kao da izražavaju vjerovanja i imaju izgled izvornih tvrdjenja (*assertions*). ⁵⁸
- 2) Moralni sudovi mogu biti istiniti ili neistiniti.

45

Ibid., str. 46.

46

Miller, A., *An Introduction to Metaethics*, str. 96.

47

Gibbard, A., *Thinking How to Live*, Harvard University Press, Cambridge 2003.

48

Ibid., str. 186.

49

Ibid. (kurziv N. C.).

50

Gibbard, A., »How Much Realism«, u: Russ Shafer-Landau (ur.), *Oxford Studies in Metaethics*, Vol. 6, Oxford University Press, New York 2011., str. 35 (kurziv N. C.).

51

Ibid., str. 36 (kurziv N. C.).

52

Timmons ovaj termin koristi u: Timmons, M., *Morality without Foundations: a Defense of Moral Contextualism*, Oxford University Press, Oxford–New York 1998.

53

Ova ideja se prvi put pojavljuje u: Horgan, T. & Timmons, M., »Nondescriptive Cognitivism:

Framework for a New Metaethics«, *Philosophical Papers*, 29, 2000, str. 121–153.

54

V. Timmons, M., *Morality without Foundations: a Defense of Moral Contextualism*, poglavlje 4.

55

Ibid., str. 116.

56

V. Horgan, T. & Timmons, M., »Nondescriptive Cognitivism: Framework for a New Metaethics«, a potom i u tekstu »Morality without Moral Facts«, u zborniku *Contemporary Debates in Moral Theory*, Drier, J. (ur.), Basil Blackwell, Oxford 2006.

57

Horgan, T. & Timmons, M., »Morality without Moral Facts«, str. 222.

58

Skrećemo pažnju na dvosmislenost značenja termina 'izraziti'. Prema stavovima ranih ekspresivista, tj. emotivista, »izražavaju« se samo emocije i s njima povezani stavovi. Tek kasnije se pojam izražavanja proširuje i na vjerovanja.

- 3) Postoje izvorna i duboka moralna razilaženja (neslaganja, *disagreements*), uključujući i neslaganja u pogledu fundamentalnih moralnih principa.
- 4) Moralni sudovi i iskazi rukovode postupcima; oni se obično tiču usmjerenja ponašanja.
- 5) Moralni sudovi tiču se duboko i fundamentalno značajnih pitanja naših života. S druge strane, estetski sudovi i sudovi o pristojnom ponašanju su, općenito govoreći, od manjeg značaja.

Shodno ovim zapažanjima Horgan i Timmons formuliraju dva kriterija koje treba zadovoljiti valjana metaetička teorija:

»Kriterij moralne fenomenologije: metaetička teorija treba, ukoliko je to moguće, objasniti i opravdati onoliko duboko ukorijenjenih aspekata moralne misli i jezika morala – fenomena moralnosti – koliko je to moguće. (...)

Kriterij koherencije: metaetička teorija treba se uklopiti s plauzibilnim pretpostavkama i teorijama filozofije i ostalih područja, uključujući tu i znanosti.«⁵⁹

Kao svoja dva osnovna cilja Horgan i Timmons navode:

Zadatak 1: Artikulirati nezavisno plauzibilnu koncepciju vjerovanja koja *ne zahtijeva* da vrijednosna vjerovanja budu vrsta deskriptivnih vjerovanja i smjestiti kognitivistički ekspresivizam u okvire ove koncepcije kao poricanje gledišta prema kojemu su moralna vjerovanja vrste deskriptivnih vjerovanja.

Zadatak 2: Pokazati da se kognitivistički ekspresivizam, izložen na način koji se oslanja na predloženu koncepciju vjerovanja, može prilagoditi različitim svojstvima moralne fenomenologije.⁶⁰

S obzirom na raširenu semantičku pretpostavku prema kojoj su sva vjerovanja deskriptivne prirode, prvi zadatak je, prema Horganu i Timmonsu, krucijalan. Oni smatraju da su uspjeli razviti teoriju koja će zadovoljiti i kriterij moralne fenomenologije i kriterij koherencije. Najopćenitije govoreći, Horgan i Timmons smatraju da neka vjerovanja *nisu* deskripcije (opisi). U tom smislu, oni tvrde da se klasa vjerovanja sastoji iz dvije velike podklase: klase *jest-obveza* i klase *treba-obveza*. Obje vrste obvezivanja *jesu* vjerovanja zato što pokazuju određena generička svojstva. Vanjska obilježja obje vrste vjerovanja su: 1) *gramatička*: obje vrste vjerovanja imaju oblik deklarativnih iskaza/rečenica; i 2) *logička*: obje vrste vjerovanja mogu sudjelovati u konstruiranju logički kompleksnih sudova koji uključuju logičke veznike kao što su 'ili' (disjunkcija), 'ako...onda...' (implikacija) itd., a ovi sudovi dalje mogu sudjelovati u formiranju zaključaka i kombinirati se s drugim vjerovanjima čime se izbjegava Frege-Geachov problem; i 3) *iskustvena*: obje vrste vjerovanja imaju zajednički iskustveni oblik »nevoljnosti« (prisile).

Svoju tezu Horgan i Timmons ilustriraju primjerima iz fenomenologije moralne svakidašnjice. Ako se recimo suočimo s brutalnim mučenjem ili silovanjem, mi ćemo biti suočeni s moralnom neispravnošću (*wrongness*) neposredno. Nećemo je zaključivanjem izvesti iz bilo čega.⁶¹ Horgan i Timmons smatraju, dakle, da treba-obveze imaju određena svojstva koja su tipična za »izvorna vjerovanja«. Naime, čini se da su mentalna stanja koja prate obje vrste vjerovanja *psihološki nevoljna* i *zasnovana na razlozima*. (Naravno, ovu vrstu obveza treba razlikovati od voljnih obveza kao što su obećanja ili namjere.) Horgan i Timmons razjašnjavaju:

»U slučaju *jest-obveza*, razlozi za nečije obvezivanje često su povezani na iskustveno poseban način: svijest o određenim činjenicama kao razlozima za vjerovanje obuhvaća i *osjećaj epistemičkog autoriteta* kojeg razlozi izražavaju u odnosu na nekoga – osjećaj autoriteta na temelju

kojeg se jest-obveza pojavljuje nevoljno. Netko je svjestan tih činjenica tako što te činjenice doživljava kao racionalno uvjerljive *dokaze* koje potencijalno stanje stvari aktualno pruža (...). Nečiji razlozi u prilog treba-obveza redovno su povezani s nevoljnošću obvezivanja na slično poseban način, iskustveno: svijest o tim činjenicama kao razlozima za moralni sud obuhvaća i osjećaj *moralno-normativnog autoriteta* kojeg razlozi, s obzirom na potencijalno stanje stvari, izražavaju u odnosu na nekoga – osjećaj autoriteta u odnosu na koji se treba-obveza u pogledu stanja stvari javlja nevoljno.«⁶²

S obzirom na ovu evidenciju, Horgan i Timmons zaključuju da su moralni sudovi kognitivni. Ali, to je minimalna obveza koja ne podrazumijeva stav da su oni i deskriptivni. Razmotrimo dvije gramatički ispravne rečenice:

- 1) Petar će (*will*) očistiti svoj bicikl.
- 2) Petar treba (*ought*) očistiti svoj bicikl.

Horgan i Timmons smatraju da je sveukupni sadržaj obje rečenice kognitivan. Međutim, rečenica 1) pripada tzv. *jest-obvezama*, dok rečenica 2) pripada *treba-obvezama*.⁶³ Iako je sadržaj kognitivan, on se u dvije rečenice razlikuje. U rečenici 1) on je reprezentacijskog, tj. deskriptivnog karaktera, u rečenici 2) *nije*. Međutim, uvjereni su Horgan i Timmons, ono što moralne sudove jasno razdvaja od deskriptivnih njihova je »uloga usmjeravanja djelovanja« (*action guiding role*), tj. *preskriptivnost*:

»... moralni sudovi usmjeravaju nekoga prema odgovarajućem postupku na posebno direktan način, nezavisno od nečijih prethodno postojećih želja i averzija. Suprotno tome, izvanmoralna deskriptivna vjerovanja postaju usmjerena prema postupku samo u kombinaciji s prethodnom željom ili averzijom.«⁶⁴

Prema Horganu i Timmonsu, puko uvjerenje da je pred nama požar samo po sebi ne izaziva bilo kakvu motivaciju. Samo u kombinaciji s prethodnom averzijom prema požarima ovo vjerovanje izaziva motiv za bijeg. S druge strane, moguće je zamisliti piromana fasciniranog požarima. On ne bi pobjegao ili bi se čak primakao požaru. Suprotno tomu, normativni sud da nitko sebe *ne treba* nepotrebno dovoditi u opasnost direktno je usmjeren na postupke. Deskriptivni sudovi su čisti neutralni opisi, vrijednosni sudovi nužno »usmjeravaju djelovanje«, tj. preskriptivni su po svom osnovnom karakteru. Može se reći da je to nedvosmisleno tako samo pod uvjetom da se prethodno složimo s inicijalnom pretpostavkom prema kojoj moralni sudovi po svojoj prirodi već jesu ekspresije osjećanja ili motivacijskih stanja, pa nikakva nova želja i nije potrebna. I ovdje se, dakle, metaetički internalizam usvaja kao *pretpostavka*. Veza između moralnog suda prema ekspresivistima je nužna jer je moralni sud ekspresija postojeće motivacije. Međutim, pitanje je jesu li svi moralni sudovi zaista ekspresije i usmjeruju li uvijek naše djelovanje. Pretpostavka postojanja motivacije nije i dokaz motivacije. Iz ekspresivističke

59

Horgan, T. & Timmons, M., »Morality without Moral Facts«, str. 223.

60

Ibid., str. 231.

61

Zanimljivo je da na ovoj opservaciji svoje teorije grade i suvremeni intuicionisti, kognitivisti po orijentaciji.

62

Horgan, T. & Timmons, M., »Morality without Moral Facts«, str. 232.

63

V. Horgan, T. & Timmons, M., »Cognitivism Expressivism«, u: Horgan, T., and Timmons, M. (ur.) *Metaethics after Moore*, Oxford University Press, Oxford 2006.; i »Expressivism, Yes! Relativism, No!«, u: Russ Shafer-Landau (ur.), *Oxford Studies in Metaethics*, Vol. 1, Oxford University Press, New York 2006.

64

Horgan, T. & Timmons, M., »Morality without Moral Facts«, str. 233.

slike moralnog rasuđivanja prije slijedi da postojeća motivacija »proizvodi« moralni sud nego obrnuto.

4. Zaključak: metaetički revizionizam danas

Jedno od čestih tumačenja pozicije suvremenog ekspresivizma je da ekspresivisti uopće nemaju obvezu prihvaćanja »jakih« metafizičkih i epistemoloških tvrdnji koje za sobom povlači »jaki« pojam istine. Predikat istinitosti navodno nudi samo semantički *metanivo* objašnjenja funkcioniranja normativnih sudova. Objektivna moralna realnost prema ovom gledištu ne postoji, ali naš jezik i rasuđivanje treba upotrebljavati *kao da* moralna realnost zaista postoji. Paradoksalno je da i suvremeni metaetički naturalizam ide istim putem. Nitko od neonaturalista se zapravo i ne trudi dokazati vezu između moralnih i prirodnih svojstava ili termina morala i naturalističkih pojmova, već se svi oni zapravo zalažu za (ponekada neuvjerljive) analogije između njih. I ekspresivizam i neonaturalisti zapravo operiraju u hipotetičkom (*kao da*) modusu. Stoga »projektivistički kvazirealizam« i »ekspresivistički kognitivizam« nisu daleko od novog »naturalizma«. Čini se da razlika između suvremenih ekspresivističkih i neonaturalističkih teorija leži u naglascima, ali ne i u njihovim zajedničkim općim pretpostavkama. I suvremeni ekspresivisti i neonaturalisti zapravo su metafizički naturalisti koji svijet morala *ne vide* kao svijet prirode. U svrhu ujedinjenja deskriptivnog i normativnog jezika, logike i zaključivanja, ekspresivisti nude kvazirealnost i »mekani pojam istine«. Neonaturalisti nude analogije između naturalističkih i prirodnih svojstava ili termina. Može se reći da je danas jezički revizionizam *podrazumijevana* početna točka gotovo svake suvremene metaetičke teorije.

Nenad Cekić

Linguistic Revisionism in Contemporary Metaethics

Abstract

Metaethics of the late 20th and 21st century shows signs of revitalization. This is evident from the huge production of papers and books that deal with this discipline. However, hyperproduction does not necessarily mean quality. Modern has replaced its predecessor (emotivism), the question is how well. Their theoretical rivals, naturalists, are trying to levitate between the methodological assumptions and substantive claims. But contemporary expressivism and naturalism in metaethics have something in common: the idea of linguistic revision.

Key words

revisionism, naturalism, expressivism, metaethics